

Fakultetsopponenten sammanfattar

CHRISTER FRITZELL

Niclas Rönström – Kommunikativ naturalism. Om den pedagogiska kommunikationens villkor (Stockholm: HLS Förlag, 2006)

Om den klassisk-moderna vetenskapsfilosofin, med giganter som Descartes och Kant, kan uppfattas ha fått inriktning och sprängkraft genom det kunskapsteoretiska mötet mellan det subjektiva tänkandet och en yttre värld, kan den senmoderna utvecklingen sägas vara kännetecknad av en språklig och kommunikativ vändning. I rörelsen från medvetandefilosofiskt baserad metodologi till en betoning av empiriskt orienterade teoretiseringar av intersubjektiva relationer, från monologisk till dialogisk epistemologi, och från en representativ till en konstitutiv syn på språkets grundläggande status, sker omvälvande förändringar också i pedagogikens förutsättningar. Det är med tillfredsställelse man därför kan notera, att denna pågående vändning mot nya vetenskapliga grundperspektiv också uppmärksammas och bearbetas inom svensk pedagogik.

Ett exempel är Niclas Rönströms doktorsavhandling *Kommunikativ naturalism. Om den pedagogiska kommunikationens villkor*. Syftet är här inget mindre än att undersöka vad en »teoretiskt hållbar och pedagogiskt fruktbar» förståelse av den språkliga kommunikationens villkor och kännetecken kan innebära. Med utgångspunkt i framträdande teoretiker som Donald Davidson och Jürgen Habermas, och deras i första hand språkfilosofiska respektive socialteoretiska bidrag, tecknas bilden av hur en kommunikativ vändning inom pedagogiken kan motiveras och betraktas som en både vetenskaplig och praktisk perspektivförskjutning.¹

Det är onekligen en formidabel uppgift som Rönström därmed tagit på sig. Som en första undring inför ett sådant projekt kan man fråga sig om det överhuvud taget är rimligt att ta itu med ett så storslaget beting i en doktorsavhandling. Det handlar ju trots allt om ett examensarbete i en starkt inramad utbildning, visserligen på högsta nivå i systemet, men ändå vanligen som det första större vetenskapliga arbete författaren genomför. Är inte riskerna alltför stora? Förutsätter inte en sådan uppgift att åtminstone den insikt och erfarenhet av avancerad forskning som utbildningen i bästa fall kan ge redan finns från början?

Å andra sidan, och med hänvisning till bågar som ska spännas om än strängar må brista, är det svårt att se varför inte en utbildning rent av kunde vara den bästa miljön för också sådana mycket avancerade projekt. Givet att de »kommunikativa villkoren» i den aktuella miljön är de rätta, förefaller det mig som om en kvalificerad utbildning just kunde vara det rätta sammanhanget för ett så krävande pensum. Och tilläggas kan, att med den forskningspolitik som numera förs är det svårt att se var sådan mer omfattande inomdisciplinärt motiverad forskning annars kunde bedrivas.

Låt mig genast säga, att ljudet av strängar som brister ingalunda är oroväckande i Rönströms fall. Det är en i långa stycken alldeles utmärkt text som nu finns att tillgå om viktiga aspekter av pedagogikens kommunikativa karaktär och villkor. I synnerhet vill jag påstå att vissa avsnitt om Habermas intersubjektiva livsvärldsfenomenologi är lysande. Davidsons språkfilosofi är jag inte lika välbekant med, men det råder knappast någon tvekan om att avhandlingens framställning också på den punkten har många goda kvaliteter. Sammantaget ger den inledande delen om dessa båda infallsvinklar en mycket stark formulering av avhandlingens centrala problematik.

Med en avgränsning till den språkliga kommunikationen och den performativa talakten som dess primära analysenhet, ges en beskrivning av Davidsons syn på hur regler och konventioner kan antas påverka människors kommunicerande. Utifrån en meningsteoretisk analys av kopplingar mellan subjekt och omvärld i språket görs först en genomgång av empiristiska utgångspunkter, detta för att Rönström därefter ska kunna belägga hur dessa är otillräckliga.

I en framskrivning av en postempiristisk referensram påvisas behovet av en språketeoretisk övergång från atomism till holism, från kodning till tolkning som grundhållning och till att uppfatta meningsrelationer som snarare under- och obestämda än som bestämda. Vi får på denna grund en tolkning av innebörden av språklig kommunikation som offentlig praktik med särskilda förutsättningar i fråga om människors kommunikativa kompetens.

I detta resonemang får Davidsons trianguleringsbegrepp en framskjuten roll, och Rönström redovisar hur man med hjälp av detta kan förstå betydelsefulla villkor för tänkande och kunskapsbildning. Talakter uppfattas binda samman idiolektiska talares tänkande och centrala begrepp om en intersubjektivt tillgänglig värld på sätt som kan tillskrivas objektivitet. Samtidigt antas den triadiska strukturen i kommunikationen ge grund för (lärande av) tre slags kunskap med förankring i propositionellt vetande, intersubjektiva överenskommelser och subjektiv identitetsbildning. I trianguleringsprocesserna ses alltså talare och tolkare dela en gemensam värld i en språklig och offentlig praktik.

Resonemanget leds vidare i en tolkning av Habermas intersubjektivt orienterade talaktsbegrepp inom vad som av Rönström ses som en »sociologisering» av den språkliga kommunikationen. Med viss kritik mot hur Habermas uppfattas lägga alltför stor vikt vid regelföljande och särskilda formalpragmatiska antaganden, beskrivs hur meningsbärande kommunikation kan knytas till sociala praktiker i samhället. Begreppet *kommunikativ kompetens*

får här en »tjockare» innebörd, och talaktsbegreppet relateras i en utvikning till en tolkning av hur systematiskt störd kommunikation kan förstås.

På denna grund vill Rönström sedan granska kommunikationsteoretiska infallsvinklar i aktuell svensk pedagogik. Med hänvisning till sociokulturella perspektiv och vidare över »skillnadsteoretiska» till deliberativa och diskursiva ansatser beaktas hur olika villkor för pedagogisk kommunikation kommer till uttryck. Mot denna bakgrund diskuteras hur dessa olika perspektiv kan eller inte kan relateras till framskrivna innebörder av pedagogisk fruktbarhet utifrån den egna modellen. Detta följs sedan upp med en beskrivning av ett pågående empiriskt projekt om demokrati bland personal i skolan, vilket ska uppfattas som Rönströms konkreta bidrag till framtida forskning på området.

Den »kommunikativa naturalism» som Rönström vill formulera ger sammanfattningsvis en differentierad bild av den språkliga kommunikations kännetecken där mening och giltighet kommer till uttryck i praktiskt handlande. Kommunikationens villkor i tolkningsprocesser, liksom språket som konstitutivt för vårt tänkande, bildar en grund för hur vi kan se på lärande om världen, om andra och om oss själva. På så sätt talar vi alltså om villkor för pedagogisk kommunikation.

I min opposition vände jag mig emot vissa ansträngningar från Rönströms sida att finna en enhetlighet, en kommensurabilitet eller en konsistent progression i de mångsidiga och komplexa resonemang med olika infallsvinklar som han för i avhandlingen. Redan detta att försöka »bygga samman» Davidsons språkfilosofi och Habermas socialteoretiska kommunikationsanalys uppställer enligt min mening vissa uppenbara problem. Deras teoretiska intentioner är mycket olika med syftningar mot väsentligt skilda vetenskapliga kontexter. Jag har exempelvis svårt att se att Habermas i vissa stycken radikala intersubjektivism kan förenas med Davidsons ibland lika envisa subjektivism. Inte heller ser jag några uppenbara poänger med att försöka samordna de i båda teorierna centrala talaktsbegreppen med varandra, i synnerhet vad gäller de avgörande distinktionerna mellan illokutiva och perlokutiva talhandlingar. Jag ser alltså risker med eklektiska modeller som snarare tenderar till en form av reduktionism, något som Rönström också löpande varnar för.

Denna invändning blir också mer relevant om man, vilket jag tror är korrekt, uppfattar Rönströms text som undan för undan allt mer beroende av Habermas snarare än Davidson för den egna bestämningen av pedagogiska kommunikationsvillkor. Det hade då, enligt min uppfattning, varit en stor fördel om texten också kunnat bidra till att avliva en del ihärdiga vantolkningar av Habermas kommunikationspragmatik, och då inte minst föreställningen att hans tidiga resonemang om den »ideala samtalsituationen» liksom en i mänskligt språk inbyggd »empirisk kontrafakticitet» avseende en orientering mot samförstånd, skulle signalera en social konsensusteori där samtal förmodas upplösas i enighet om sakfrågor. Detta tror jag hade kunnat ge en bättre tydlighet för läsaren om vart texten är på väg i pedagogisk mening.

Jag har alltså lite svårt att se om de bärande begreppen avses få en gradvis bestämning i texten så att de tidigare perspektiven följs upp och fördjupas i de senare, eller om ska man se exempelvis talaktsbegreppet som i en teoretisk

rörelse i texten så att det löpande förändras. Det senare skulle i så fall kunna innebära, att det begrepp som mejslas fram i slutet av avhandlingen inte är alldeles koherent med det i dess inledning, och att de kanske rent av är varandras motsatser i vissa avseenden. Det kan ju också vara på det sättet, att de författare som främst hänvisas till kan uppvisa betydande skillnader i sättet att hantera begreppen vid olika tidpunkter i en forskning som sträcker sig över decennier. Denna min oklarhet över några aspekter av Rönnsströms text hindrar inte att man som läsare får en bred och mycket inträngande formulering av ytterst väsentliga ingredienser i en pedagogiskt möjlig kommunikationsteori.

Ytterligare en invändning är att medan Rönnsström ger en utomordentligt fin beskrivning av Habermas livsvärldsfenomenologi, saknas som jag ser det en utvecklad anknytning till det systemperspektiv som både fullständigar Habermas komplexa teoribygge och som kunde ge den motvikt som överdrivet idealistiska synsätt inom pedagogiken kan behöva. Inte minst i kopplingen till de svenska perspektiv på området som uppmärksammas hade detta enligt mitt synsätt påtagligt kunnat fördjupa fruktbarheten i analysen. Den diskussion om systematiskt störd kommunikation som presenteras saknar alltså väsentliga aspekter av den samhällsteoretiska klarsyn som Habermas otvivelaktigt står för. Detta innebär i förlängningen också att den empiriska studie som Rönnsström skisserar i slutet av avhandlingen skulle kunna ges betydligt större tyngd genom en mer kritisk analys av inte bara skolpersonalens utan också elevers kommunikationsvillkor.

Allmänt hade det, med den gedigna uppbackning Rönnsström har från Habermas och Davidson, varit intressant att få ta del av hur pedagogikens interna kännetecken och villkor kunde ges en mer radikal och reflekterad framskrivning. Rönnsström snarare »habermasifierar pedagogiken» än »pedagogiserar Habermas» på så sätt, att det är mer Habermas allmänna kommunikationsteori än pedagogikens interna möjligheter som får styra de avslutande resonemangen.

Avhandlingens bestämning av pedagogik i de konventionella termerna av »lärande och påverkan» framstår som onödigt formalistisk, och här hade säkert Rönnsström kunnat förtydliga de möjligheter till nytänkande som Habermas kan bibringa pedagogiken. Ändå är det knappast någon tvekan om att från språkfilosofiska utgångspunkter är avhandlingens framställning av Habermas begreppsvärld det till dags dato mest förnämliga arbete som finns att tillgå på svenska. Förmodligen är det också den bästa längre text om kommunikationsteori med mer djupgående potentiellt pedagogiskt intresse som publicerats i landet, i vart fall under senare år.

Det vore onekligen mycket begärt att i en doktorsavhandling inte bara vilja ha en kompetent genomgång av komplexa tankespår inom språk- och kommunikationsteori, utan också en motsvarande radikal tolkning av pedagogikens disciplinära intressen. Det Niclas Rönnsström åstadkommit i sitt arbete är gott nog. I viktiga delar är det en mycket stark och välskriven avhandling, som inte bara påvisar en djup förtrogenhet med inte alldeles lättillgängliga tanketraditioner, utan som också visar hän mot de påtagliga utvecklingsmöjligheter som pedagogiken som disciplin numera kan uppvisa.

Självfallet reser avhandlingen invändningar och kritiska frågor, illa vore det annars. En bra vetenskaplig text kännetecknas enligt min mening knappast av ett jämnt flyt av invändningsfria resonemang, utan snarare av ett uppfordrande ifrågasättande av läsarens invanda tankespår. I detta fall får man gott om stoff till fortsatt reflektion och dessutom väsentliga tillskott till det kvalificerade samtal om pedagogiken disciplinära status som nu pågår på olika håll. Man kan bara hoppas att Niclas Rönström, trots dagens forskningspolitiska och »utbildningsvetenskapliga» konjunktur, får möjlighet att fortsätta bidra till det samtalet.

Not

1. Den traditionella dominansen av klassisk-moderna »synsätt» återspeglas i dessa ständiga optiska eller visuella metaforer, som är så svåra att ersätta; perspektiv, bilder, synsätt, betraktelser.

BERNT GUSTAVSSON

Pedagogiska Institutionen, Örebro universitet

Marja Schuster – Profession och existens: en hermeneutisk studie av asymmetri och ömsesidighet i sjuksköterskors möten med svårt sjuka patienter (Stehag: Daidalos, 2006)

En grundläggande kompetens som forskare är att välja det teoretiska perspektiv som är det mest fruktbara i förhållande till ämne, syfte och problem. En sådan hållning kräver en god allmänorientering om de perspektiv som står till buds, både hos handledare och doktorander, men även öppenhet för möjligheter som inte är direkt institutionellt eller lokalt förankrade.

Ett gott exempel på ett fruktbart val kan vi få del av i Marja Schusters avhandling *Profession och existens*. Vem är man, vem blir man, i mötet med en svårt sjuk, döende patient? Frågor om identitet och existentiella frågor ställs i förhållande till vad det är att vara professionell. Var går gränsen mellan det professionella, det privata och det personliga?

Avhandlingen tar sin utgångspunkt i sjuksköterskeyrkets utveckling, från att vara ett kall, över en pragmatisk period, till en period av omsorg. Kallet hämtar inspiration från en kristen kärlekstanke medan det pragmatiska betonar medicinska kunskaper och vetenskapliga metoder. Dessa förhållningssätt till yrket har i tilltagande grad varit ifrågasatta under de senaste 25 åren. Omsorg har förts in i vård och vårdutbildning, men ofta präglats av asymmetriska relationer. Kärlek och empati kan vara ensidiga i sin osjälviskhet, omsorg kan

vara sentimental och paternalistisk. Perioden av omsorg har fört in existentiella teman i vårdandet som i avhandlingen är föremål för reflektion och problematisering.

Marja Schuster bygger sin avhandling på ett teoretiskt ramverk som består av två delar. Det första är *Självvet och den andre* som till större delen bygger på Paul Ricoeurs tanke om ett »sårat själv». Omsorg om den andre förutsätter subjektets autonomi och självaktning. Till det kopplar Schuster andra franska existenstagare, som Gabriel Marcelns tanke om den konkreta människans livsvillkor här och nu, existensen som inkarnerad i min kropp. Karl Jaspers begrepp gränssituationer används för den situation det innebär att vara svårt sjuk. Här hämtas det centrala begreppet kärlekskamp som innebär att inte bara vara med och för andra, utan även mot i konstruktiv mening.

Kärlek kan alltså innefatta kamp och konflikt. Det innebär att respekten för människan kräver både ett erkännande och en ömsesidighet i förhållande till den andre. Här ställer Schuster Emmanuel Levinas relationsbegrepp i motsats till Ricoeurs och hävdar ömsesidigheten som både ett givande och mottagande. Med andra ord kräver respekten för den andre självrespekt och inte enbart ett gästfritt mottagande.

Med hjälp av Gadamer och Ricoeurs hermeneutik som innebär både förståelse och förklaring, närhet och distans, försoning och misstanke, skapar Schuster ett ramverk som sedan används i den empiriska undersökningen. Intervjuerna med sjuksköterskorna transkriberas till poetiserade berättelser som sedan tolkas. De fjorton sköterskor som intervjuas har alla arbetat inom palliativ vård och cancervård i minst två år. De poetiserade berättelserna lämnar utrymme för en tystnad, en andning, ett tomrum som kan säga mer än själva texten.

Materialet fylkas dels kring sköterskornas självbilder, dels kring deras bilder av patienterna. Tolkning ställs mot tolkning i tolkningarnas konflikt. Vi finner idealpatienter, patienter som inte följer mönstret och patienter som inte visar känslor. Det genomgående temat är vad som utgör asymmetriska och symmetriska relationer. En fördjupning i analysen görs genom att ställa frågor om vänskap och kärlek. Aristoteles vänskapsbegrepp, liksom kärlek som ägande och kärlek som varande ställs mot varandra. Förhållandet till kroppen genom beröringen ställs i förhållande till de professionella kraven, det ordlösa lidandet ger frågor om den omöjliga eller möjliga trösten. Hur ger man tröst till en människa som vet att hon snart ska dö?

Som ett resultat utformas ett antal idealtypiska modeller som går att utläsa ur materialet; den metodinriktade, den neutrala och den goda sjuksköterskan. Med utgångspunkt i avhandlingens ramverk ställs en fjärde möjlighet, den ömsesidigt orienterade sjuksköterskan. Slutsatsen blir att ömsesidigheten är en förutsättning för att förstå både den andre och sig själv. Det personliga kan betraktas som en dörr mellan det professionella och det privata.

Som möjliga vägar framåt diskuterar Schuster olika former av kunskap, med utgångspunkt från de aristoteliska kunskapsformerna episteme, techne och fronesis. Hon närmar sig något som kunde kallas existentiell kunskap, en kunskap som berör de stora livsfrågorna. En av mina få sakliga anmärkningar

mot avhandlingen är att fronesis är så mycket mer än att vara ett verktyg vid lösningen av problematiska etiska situationer.

Det kan synas märkligt att det i yrken och utbildningar som har med människor att göra så sällan ställs den här typen av frågor. De gränssituationer som beskrivs och de existentiella frågor som ställs kan generaliseras till andra människoyrken. Jag har under ett antal studiedagar frågat några stora grup-per av lärare om de tycker att gången från kall, över det pragmatiska till om-sorg stämmer med läraryrkets utveckling. Det ger vid handen att många kän-ner igen sig i en sådan beskrivning.

Vad innebär en sådan insikt för den pedagogiska forskningens inriktning? Kanske öppnar det dörrarna för en ny fas av humanism av det slag som den här avhandlingen bygger på? Det förutsätter en öppning för det personliga, den dörr som i avhandlingen kan öppnas mellan det privata och det professionella.

Det är en klok, insiktsfull och mogen avhandling Marja Schuster skrivit, som bortom diskurserna, bortom det sociala och de ibland alltför väl upp-trampade spåren leder till vidare och svårare frågor. Vilka relationer bygger ett yrke på som har med omsorg att göra? Hur man möter människor som befin-ner sig i gränssituationer och vad det innebär för en själv?

The Collaborative Action Research Network (CARN)

Umeå Universitet

inbjuder till

The International CARN Conference 2007

under temat

ACTION RESEARCH BEYOND BORDERS AND DIVIDES

Arrangör

Pedagogiska Institutionen

Institutionen för svenska och samhällsvetenskapliga ämnen i lärarutbildningen

Umeå Universitet, Sverige

9 – 11 november 2007

Norra Beteendevetarhuset

Umeå Universitet

Umeå

<http://alfa.ped.umu.se/carn2007/>

Kontakt: ulrika.sahlen@pedag.umu.se